

מחקר ההשכלה

משה פלאי

"בכורי העתים הם פרי תבואה לשנת תקפ"א הכוללים כמה דברים נחמדים, ועיני מדע ותועלת"¹
דו"ח על פרויקט מיפתוח בכורי העתים

נראו נצני החכמה ותפרח לשון עבר לתהלה ולתפארת, אז יצאו נערי בני ישראל ללקוט מפרי תבונתה דבר יום ביומו. נסו ואינם — אהה! אף לא יוסיפון שוב; מיום אמרו בלבבם לאמור: מלאה כל הארץ דעה, מאסו בלשון אבותיהם, וישליכוה אחרי גינם; גם אותי שכחו ויעזבוני כערער בערבה.³ בשנת 1809 עלה בידי שלום הכהן לחדש את המאסף

והוא ערך אותו במשך שלוש שנים, עד שנת 1811. מתוך התכתובת הנזכרת של הכהן ואייכל, נראה כי היה עניין רב בחידוש המאסף. גם אם לא היה לכתב-העת בסיס כלכלי, מחמת מיעוט החותמים, ושעל-כן הפסיק את הופעתו, לסופרי ההשכלה ואף למשכילים מן השורה היה ככל הנראה עניין ספרותי לחדש את הופעתו.⁴ עדות לכך תימצא בכרוז בשפה הגרמנית שגיליתי לאחרונה בספריית המדינה בברלין (ושטרם פורסם) אשר הפיץ דוד פרידלנדר, מראשי ההשכלה הגרמנית, בשנת 1818, וממנו מסתבר, כי משכיל זה ניסה להוציא מבוחר ספרותי מתוך המאסף.⁵ לא ידוע לי אם אכן הצליח בתוכניתו.

מאז חדל מעריכת המאסף ב-1811 נדד שלום הכהן בכמה ערים באירופה, שהה באמסטרדם ובלונדון מ-1813 עד 1816/17 ואחר עבר להאמבורג, וב-1820 הזמינו המדפיס אנטון שמיד לשמש "מומחה ספרותי" ומגיה בבית-הדפוס שלו

³ שלום הכהן, *כתב יושר* (וינה, 1820), עמ' 95–96 ובייחוד עמ' 96; נדפס גם בספרו של מאיר הלוי לטריס, *ספר מכתבי עברית* (וינה, 1868), עמ' 136–137, ובייחוד עמ' 137.

⁴ יוסף קלוזנר, *היסטוריה של הספרות העברית החדשה*, א' (ירושלים, תשי"ד), עמ' 279; ראובן פאהן, "פרקי השכלה", *כתבי ראובן פאהן*, ב' (סטניסלבוב, תרצ"ז), עמ' 102–104; פ. לחובר, *תולדות הספרות העברית החדשה*, א' (תל-אביב, תרפ"ח), עמ' 130, 135; בן ציון כ"ץ, *רבנות, חסידות, השכלה*, ב' (תל-אביב, תשי"ט), עמ' 204; שמעון ברנפלד, "הספרות העתית בלשון עברית", *השכלה*, י"ז (תרס"ז–ח'), עמ' 298. ואכשטיין פרסם מבוא ארוך על *בכורי העתים*, עורכיו ורקע הופעתו. ראה Bernhard Wachstein, *Die hebräische Publizistik in Wien, I* (Vienna, 1930). על היחס כלפי המאסף שנים רבות לאחר הפסקת הופעתו אפשר ללמוד מדבריו של דוד זאמושץ' בהקדמה לשיר שפרסם בתקפ"ח, שבה הוא מקשר את המאסף עם הוצאת *בכורי העתים*: "עת ניצני המאספים נראו שנית במחנה העברים בספרי בכורי עתים" (*בכורי העתים*, ח': 255–256. תקפ"ח).

⁵ בתוכניתו לפרסם על כך מאמר נפרד.

מפתח *בכורי העתים*, הנמצא עתה בהכנה, מהווה המשך למפתח המוער של המאסף, שיצא לאור בהוצאת מאגנס בשנת תשס"א בשם *שער להשכלה*.² כידוע, המאסף היה כתב-העת העברי הראשון של ההשכלה בגרמניה, שהופיע לסירוגין בשנים 1783–1811 ונערך לחלופין על-ידי יצחק אייכל, אהרון וולפסון ויואל ברי"ל, ולבסוף על-ידי הסופר והמשורר שלום הכהן.

המאסף הראשון חדל להופיע בשנת 1797, ונעשו כמה ניסיונות מאחורי הקלעים לחדשו. שלום הכהן פנה כעבור שנתיים, ב-1799, אל אייכל, העורך הראשון, וניסה לגייסו לחידוש כתב-העת, אך ללא הצלחה. "קום נא עתה אדוני", קורא שלום הכהן הצעיר, בן הכ"ו, אל העורך הוותיק אייכל, "כי כאיש גבורתך, שנס עוד כגבר מתניך, אולי תוכל להקימה [את השפה העברית] מעפר, ותחדש כנשר נעוריה... אם תשוב להוציא מכתבי המאסף". הוא שוטח את בקשתו: "הקם נא לעזרתי, ולעזרת שפה העברית". הכהן הבטיח לאייכל כי רבים מעוניינים בחידוש המאסף גם מחוץ לגרמניה, וכי יוזמתו והשתתפותו יעודדו גם אותם לתת יד למפעל. תשובתו של אייכל הביעה ייאוש מוחלט: "גם אנכי טעמתי את קבעת כוס התרעלה אשר עבר על עם יהודה ועל משכיליו. חלפו ימי האהבה, עברו ימי הברית אשר היו ביני ובין בני ישראל; עת

משה פלאי הוא פרופסור לספרות עברית חדשה וראש התוכנית ללימודי היהדות באוניברסיטת מרכז פלורידה באורלנדו. תחומי עיסוקו: ספרות ההשכלה העברית והתרבות העברית באמריקה, נושאים שבהם פרסם ספרים ומאמרים לרוב.

¹ מתוך שער *בכורי העתים*, כרך א', תקפ"א (ראה להלן). נוסח מורחב של הרצאה בכנס המדעי העברי ה-17 באירופה, שהתקיים בפריז בכ"ג–כ"ד בתשרי, תשס"ג (30 בספטמבר–3 באוקטובר, 2002), מטעם הברית העברית העולמית, אוניברסיטת פריז 8, והמכון לחקר העברית באירופה.

² משה פלאי, שער להשכלה: מפתח מוער להמאסף, כתב-העת העברי הראשון (תקמ"ד–תקע"א) (ירושלים, תשס"א).

שנשתמרו בספריות אוניברסיטאיות וספריות מחקר ברחבי העולם.
בהקלדה המקורית של מאגר הימפתי לבכורי העתים כללנו ערכים שנרשמו תחת שמות המחברים. הערכים האלה מופיעים בסדר שוטף, כדרך הדפסתם בכרכי בכורי העתים.

דוגמת עיול

[ליטערריש, מאיר הלוי] [לטריס]

הליכות האסון [שיר מעובד] / [מאיר הלוי ליטערריש]

[לטריס]. בכורי העתים, א': 117–119. תקפ"א

- הערה: תרגום-עיבוד מתוך "הכלה ממסינה" לפרידריך שילר [Schiller]: 1759–1805. השיר מזוהה על-ידי ואכשטיין, "Die hebräische Publizistik in Wien, I, 283, כ- Die Braut von Messina" שירים.
1. שירים.
2. תרגומים-עיבודים.
3. שילר, פרידריך [מחבר].

הסדר הפנימי של העיול: בשורה הראשונה מופיע שם המחבר או הנושא; לאחריו בא הכותר וסיווג העיול או הסגור בסוגריים (כגון: שיר, אידיליה, משל) ושם המדור שבו נכלל העיול (אם היה שם מדור). שם המחבר חוזר אחר כך (וזוה מידע נדרש באותם עיולים שנוצרו על-פי נושאי הריפרור, שבהם הושמט שם המחבר בשורה הראשונה והוכנס במקומו הנושא). בהמשך בא מיקום הכרך והעמודים בכורי העתים ומיקום המאסף (במקרה של חומר חוזר מתוך המאסף). לאחר מכן באות הערות.

בהערות הובאו ציונים ביבליוגרפיים קצרים, שמות סופרים בלועזית שחיבוריהם תורגמו לעברית ותאריכיהם, זיהוי ראשי תיבות של מחברים וזיהוי מחברים ששםם לא נדפס ליד הפריט.

נושאי רפרור: בתחתית כל עיול ועיול בהקלדה המקורית הוספנו נושאי רפרור, שהם נושאי-מישנה, אשר ישמשו לקטגוריות נוספות שבהן יחזור ויידפס העיול, או הערך. ההדפסה: אין לנו עדיין הדפסה סופית של כל הימפתי, הנמצא, כאמור, בשלבי עריכה מתקדמים.

מספרים ראשוניים על היקף הימפתי: בכרך הראשון רשומים עתה 62 ערכים מקוריים בסדר הרוצף של הכרך. עם הוספת נושאי הרפרור יוכל מספר הערכים פי שלושה או ארבעה לכדי 240 ערכים. וכן בכרכים הבאים: בין 60 ל-80 ערכים כל אחד, שיוגדלו ויורחבו על-ידי נושאי המשנה פי שלושה או ארבעה (המספרים עדיין אינם סופיים).

לפי אומדן זמני לשלב זה של המפתוח, מספר הערכים ב-12 הכרכים של בכורי העתים מגיע לכדי 3,552 (לערך). לצורך השוואה: מספר הערכים בעשרת הכרכים של המאסף היה

ביוני⁶ כך התחילה פרשת כתב-העת העברי המשכילי השני, בכורי העתים, שהופעתו נמשכה בקביעות, לאורך זמן (ואני מוציא מגדר זה כתבי-עת יחידאים, כגון בכורי תועלת שראה אור בתק"פ, 1820, וכן פרי תועלת, בשנת 1825, אשר הופיעו בכרך אחד בלבד כל אחד).

הימפתי של בכורי העתים, שאנו שוקדים עתה על הכנתו, הוכן במתכונת ימפתח המאסף, שעליו דיווחתי בכנס המדעי העברי במילאנו.⁷

תיאור הימפתי

הימפתי מהווה רישום כל החומר שנכלל בבכורי העתים. רשומים בו כל הפריטים שנכללו בשנים-עשר הכרכים של בכורי העתים משנת תקפ"א עד תקצ"ב (1820–1831), דהיינו כל המאמרים, השירים, המשלים, הסיפורים, הרשימות והודעות המערכת; וכמו-כן רישום כל שערי הכרכים ושערי המשנה של מדורי השנתון. נכללו בו גם הודעות המערכת והמו"ל בגרמנית באותיות עבריות וכן מאמרים, דיווחים וטבלאות שאף הם נדפסו בגרמנית באותיות עבריות. את כל הכותרות בגרמנית תרגמנו לעברית.

הימפתי מסודר לפי שמות המחברים ולפי נושאים, ברישום אלפביתי אחד. הנושאים כוללים מושגים, מאורעות, מוסדות וארגונים, אישים וסופרים, זיאורים ספרותיים, כותרי ספרים, מקצועות לימודי היהדות, כגון מקרא, תלמוד ולשון, ולימודי חול, תרגומים, ועוד. גם הערכים המופיעים תחת כל נושא ונושא מסודרים לפי כותרים בסדר אלפביתי פנימי, כמקובל. כך יכול הימפתי לשמש מכשיר נוח לחיפוש, איתור ובדיקה קומולטיבי ויעניינית של כל הנושאים האלה. איך הכנו את הימפתי?

הערכים – עיולים, בלשון מקצועית – נרשמו על-פי עותק משוחזר של בכורי העתים אשר צולם מתוך עותקים

⁶ פריטים על כך בהודעתו של אנטון שמיד, שנספחה לכרך א'. הערך, כפי שהוא מופיע בגרסת הטייטה של הימפתי: שמיד, אנטון. אנקנידיגונג איינעס פאלשטענדיגען איזראעליטישען קאלענדערס אויף דאז יאהר תקפ"א. אונטער דעם טיטעל: עתים מזומנים... [התרגום לעברית: הודעה על לוח שנה יהודי שלם לשנת תקפ"א בכותרת: עתים מזומנים. ונוסף לו ספר עשיר תוכן, מועיל מאוד ומאלף לעסקים ולהנאה, למען אבות ואמהות נאורים, המיועד כשי לראש השנה לבני הנעורים החרוצים, בשם בכורי העתים] / אנטון שמיד. בכורי העתים, א': שלושה עמודים בלתי ממוספרים. בסוף הכרך. תקפ"א. וכן ראה קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, ב', עמ' 289; ראובן פאהן, כתבי ראובן פאהן, ב', "פרקי השכלה", עמ' 107; פ. לחובר, תולדות הספרות העברית החדשה, א', עמ' 133.

⁷ מחקרים בלשון העברית ובספרותה כנס מילנו (ירושלים, תשס"ב), עמ' 86–96.

נייאיהארס-געשענק פיר געבילדעטע הויזפעטער אונד הויזמיטטער אלס פרעמיענבונד פיר דיא פלייסיגע יוגענד".

תרגום הכיתוב בגרמנית (כפי שהובא בעיול השער ב'מפתח'): "ספר מועיל ומאלף לעסקים ולהנאה לשנת תקפ"א כמתנת ראש השנה לאבות ואמהות נאורים כפרס לבני הנעורים החרוצים".

מה משמעות ההכרזה האידיטוראלית הזאת של העורך או המוציא לאור לגבי מהותו של כתב-העת?

כתב-העת מזוהה כמכיל "פרי תבואה" – ואין לדעת אם אלה ביכורי יצירה במסגרת הספרות היפה או כתיבה בכלל. ההסבר מפרט מייד: "דברים נחמדים, ועיני מדע ותועלת", והם, אפוא, שלושה: בְּלִטְרִיסְטִיקָה, יָדַע וחומר שימושי. החומר נועד ל"ברכת הורים" – היגד הנשמע חיובי לבטח, אך אמביוולנטי ולא מוגדר. יש להניח כי הוא מבוסס על המבטא המקראי "ברכת ה'" (דברים ל"ג, כ"ג) שמשמעו: *התוצאה של ברכת ה'*, דהיינו: הצלחה ואושר, ובהקשר עם הטקסט בוודאי כוונתו להצלחת ההורים – אם בעסקים (!) או בגידול הילדים, וכך נאמר מייד כ"שי לבניהם".

הטקסט מבקש לרמוז על תרומת בכורי העתים להידוק הקשר המשפחתי בין הורים לילדיהם – הורים נאורים ובנים (ובנות מה עליהן? ואכן נאמר בהמשך בגרמנית, "בני נעורים") שקדנים ההולכים בדרכיהם. כמוכּוּן, נשאלת השאלה: האם הטקסטים של בכורי העתים מתאימים ל"בני הנעורים"? ובאילו גילים? יש להניח, שהכוונה לצעירים בשנות העשרה המאוחרות ובשנות ה-20 המוקדמות לחייהם, שרמתם האינטלקטואלית היתה מתאימה לחומר הנדפס, וְשָׁגְלוּ עֵינָיו בהשכלה.

ההדגש הוא אפוא על ידע מועיל ועל שילוב של ידע והנאה – "לעסקים ולהנאה", כְּנֵאמֶר בשער, כמעין מהדורה עברית מודרנית של מימרתו של הוראטיוס: "utile dulci".

בהשוואה לבכורי העתים, בשער המאסף נדפס: "המאסף לשנת התקמד כולל שירים ומכתבים אשר נאספו ונקבצו יחד על ידי אנשי חברת דורשי לשון עבר בקעניגסבערג". כיתוב זה קצר הרבה יותר, ומודיע למעשה – בתמציתיות מירבית – על תוכן הירחון, שיכיל שירים ומאמרים, ומוסר מיהו הגוף המרכז את החומר, דהיינו: חברת דורשי לשון עבר.

אך בנוסף לשער התמציתי, כידוע, פרסמו עורכי המאסף מנשר בשם *נחל הבשור* ובו הודיעו על תוכנו ומטרותיו של כתב-העת, וכאמור, עורך בכורי העתים לא פרסם כל מנשר כזה. במנשר זה הודיעו עורכי המאסף כי "המאסף... יאסוף לכל מחנות המדע והמוסר כתבים מפתבים שונים"; דהיינו, היתה להם תפיסה מאגאזינית של חומר היצירה העברית – מאסף של חומר מגוון. ואילו בכורי העתים מגיש חומר המונחה על-ידי שתי המטרות המוצהרות בשער: לעסקים ולהנאה. החומר המיועד לצורך עסקים מובא בסוף הכרך ועניינו חומר שימושי, טבלאות מיסים וכדומה. יש להוסיף,

3,518, כולל המוסף הגרמני. משמע, שמספר הערכים בשני כתבי-העת דומה. ואולם, במספר העמודים של שני הפרסומים יש הבדלים: בכורי העתים מחזיקים 2,976 עמ' לעומת 3,064 עמ' של החומר העברי בהמאסף, ונוספו להם 414 עמ' של המוספים בגרמנית. דהיינו, סך הכול 3,478 עמ', שהם כ-25% יותר עמודים מאשר בכורי העתים. מספרים מתכימים אלה מראים כי התפוקה, מבחינה היקפה הכמותי, ולא האיכותי (שהוא נושא נפרד אך חשוב), של שני כתבי-העת היתה דומה, על אף ההפרש במספר הכרכים (10 כרכים בהמאסף לעומת 12 בכורי העתים) ובמספר העמודים. כהערת שוליים להשוואת היקף החומר, יש לזכור, כי בהמאסף היו הפסקות ארוכות בין כמה מן הכרכים, והדפסת 10 הכרכים השתרעה לאורך 27 שנים, בהפסקות של כ-13 שנה, בעוד שבכורי העתים נדפסו ברצף של 12 שנה.

מגמתו של כתב-העת על-פי השער

בניגוד למקובל בעיתונות העברית והכללית, עורך בכורי העתים לא פרסם כל מינשר פומבי בעברית בדבר תוכנו ומהותו של השנתון החדש בפתח הפרסום. וקרוב לוודאי, כי מבחינה טכנית, היהודעה של המו"ל, שצורפה לכרך א' של בכורי העתים ויש להניח כי הופצה גם בנפרד, ממלאה תפקיד זה.⁵ ואולם, גם השער המפורט בעברית ובגרמנית של בכורי העתים נועד לשמש כמעין מצע אידיאולוגי.

ואם תרצה, שירו של שלום הכהן, "על מחברת בכורי העתים", שהופיע בראש הכרך הראשון, אף הוא משמש מעין מצע, או כרוז-סיסמה לפעולה: "עתים לכל חפץ תחת הרקיע/ עת יעלה שיאו עד לעב יגיע/ ועת עשר מעלות אחרנית נסגור", שר הכהן על העברית שהידרדרה בזמנו. והוא קורא בעוז ובתקווה שהדריכה אותו בעריכת כתב-העת: "גן עברים!... נטשת, חרולים כסו פניך; / תשוב תתחדש, עוד זקעך נטעו, / עתה יבשלו כל בכורי עתך".⁶ התקווה והמציינות לא היו זהות, ואף שלום הכהן נאלץ להתפשר ולכלול בשנתון חומר בגרמנית (באותיות עבריות) בניסיון למשוך קוראים.

מגמתו של כתב-העת ניתנת לשחזור על-פי השער של כרך א'. בשער השנתון לשנת תקפ"א הופיע הכיתוב הבא: "בכורי העתים הם פרי תבואה לשנת תקפ"א הכוללים כמה דברים נחמדים, ועיני מדע ותועלת, נועדים לברכת הורים, להוביל שי לבניהם השומעים לקולם, למען ישמע חכם ויוסיף לקח".

בהמשך השער הופיע הכיתוב בגרמנית באותיות עבריות: "איין ניטצליכעס אונד לעהררייכעס געשעפטס- אונד אונטערהאלטונגסבונד אויף דאז יאהר תקפ"א צום

⁵ ראה הערה 6.

⁶ הכהן, שלום, על מחברת בכורי העתים [שיר לרגל הוצאת כתב-העת]. בכורי העתים, א': 4. תקפ"א.

כשנתון, זיהינו, כתב-עת היוצא אחת לשנה, מונקה עורך בכורי העתים על-ידי קונצפציית עריכה שונה מזו של המאסף, שיצא, בדרך כלל, אחת לחודש, או אחת לשלושה חודשים, ועל כן, יצר רצף הופעה יותר קבוע, יותר צפוף, וקיים קשר יותר הדוק בין הופעת גיליון אחד למשנהו.

תפיסה זו מעצבת את הקשר עם הקורא. בהמאסף היה קיים קשר מתמיד עם הקורא, ואף נוצר דיאלוג עימו, כגון: השאלות והתשובות בעניין ביאורי פסוקים, חידות, דיון בין הקוראים-הכותבים במילים נרדפות בלשון, ועוד. ואילו השנתון בכורי העתים לא יכול היה לקבוע מערכת יחסים מתמדת, ואכן הדבר ניכר בחומר המודפס. יוצא מגדר זה החומר שהועתק מתוך המאסף והובא כאן. ובכן, בהמאסף נוצר קשר עם הקורא שהתבטא בהשתתפותו בחומר ובמכתבים אל המערכת, ואילו בכורי העתים הדבר אינו ניכר.

ולא רק הקשר עם הקורא, אלא גם הקשר עם הסופר המשתתף היה שונה. בעוד שסביב המאסף נוצרה קבוצה – והיתה תחושה של היווצרות חבר סופרים השוקד יחדיו למען פעולה משותפת ולמען הישגים בקידום ההשכלה, אין הרגשה כזאת בכורי העתים. אין תחושה של ניסיון להציג אידיאולוגיה משכילית ומאמץ משותף להגשים אותה ולהיאבק עליה.

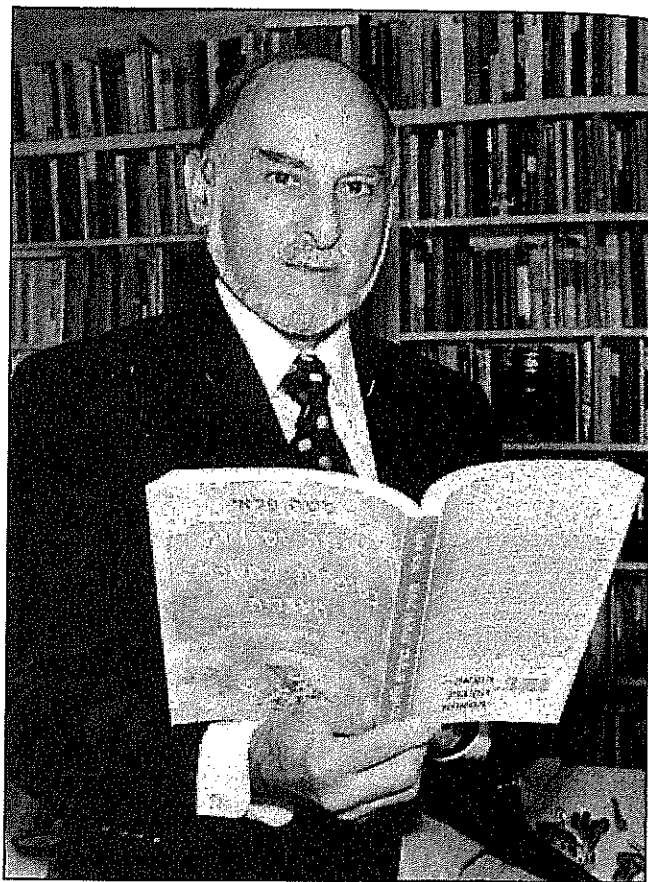
עריכת בכורי העתים עברה שלבים אחדים וכמה וכמה עורכים היו מעורבים בה במרוצת השנים, וביניהם שימשו בעריכה: משה לנדא (נכדו של ר' יחזקאל לנדא, ה'נודע ביהודה'), שלמה פֶּרְגַּאמֶנטר, יששכר בֶּרְ שֶׁלִּינגֶר, יצחק שמואל ריגניו (ישיר) ויהודה ליב יִטְלֵשׁ. כל עורך ודרכו. כדי להדגים את מורכבות הנושא, נדון בתחילה בדרכו של שלום הכהן בעריכה, שנמשכה לאורך שלוש השנים הראשונות של כתב-העת, ונתרכז בדיונו בכרך הראשון.

ניתוח החומר בכרך א'

הכרך בן 208 העמודים מחולק לשלוש חטיבות עיקריות, שבראשן נדפסו שערי משנה הפותחים כל חטיבה וחטיבה. החטיבה הראשונה מוקדשת ל"לימודים ודיונים", כותרת שנדפסה בגרמנית באותיות עבריות, תופעה ששיקפה את החומר בחטיבה זו, אשר רובו כתוב גרמנית באותיות עבריות, עדות לשינוי שחל בהרכב הקוראים, או לקהל היעד בתפיסתם של המוציא לאור והעורך. יוצא מגדר זה החומר המובא מתוך המאסף, שהוא בעבריות, וכן קטעי היצירה המקורית, כפי שנראה בהמשך.

"רישומים מן ההיסטוריה היהודית"

בחלק הראשון של חטיבה זו, שלושה מדורים: המדור הראשון נקרא "רישומים מן ההיסטוריה היהודית", ובו שלושה מאמרים: על הכהן הגדול ידוע, הוצאתה להורג של

משה פלאי

שהכרך הראשון הוגש לקורא בלוויית לוח שנה בשם עתים מזומנים [!].

תפיסה שונה של כתב-עת עברי

העורך החדש של בכורי העתים מודע היטב לכך, שהוא בא אל הקורא העברי המשכיל בעקבות כתב-העת העברי הראשון של ההשכלה בגרמניה, המאסף, שכבר נודע בשערים. יש לעורך מחויבות לרעיון ההמשך של עיתונות ההשכלה וספרות ההשכלה, דבר שהתבטא בפעילותו הספרותית בעבר, וכן בהענתקת חומר רב מתוך המאסף המקורי והדפסתו החוזרת, מלה במלה, בכורי העתים (ועל כך בהמשך). למעשה, הרעיון של הוצאת בכורי העתים מתבסס בעיקרו על התופעה של המאסף ועל הדרישה הקיימת לחומר של הספרות העברית החדשה ולחומר מתוך המאסף (כפי שנשמע מדבריו של המו"ל, אנטון שמיד, בהודעה המיוחדת שצורפה לכרך הראשון). עצם העובדה, שהעורך האחרון של המאסף הוא גם העורך הראשון של בכורי העתים, מציינת מעין תחושה או שאיפה להמשיך בדרכו של כתב-העת הקודם. ואף על פי כן, היה זה המשך מלאכותי, שכן דרך העריכה היתה שונה.

מרים, ודיוקנו של הקיסר קיוס או אמונתם האיטנה של היהודים. ואכן, החומר הזה אינו בעל חשיבות ראשונית בתולדות ישראל. הוא נבחר, כנראה, מתוך התעניינותו ועיסוקו של העורך עצמו בתקופת בית שני, כפי שבא הדבר לידי ביטוי בספרו *קורא הדורות* (1838), שבו הועלה חומר דומה.¹⁰ כמו-כן נועד חלק מן החומר לחזק את אמונתם של הקוראים.

המדור השני בחלק זה מוקדש לביוגרפיות, נושא שהיה חשוב גם לעורכי *המאסף*, ונדפסו בו שתי ביוגרפיות: על יצחק אברבנאל ועל משה מנדלסון. הביוגרפיה על אברבנאל היא היחידה הכתובה בעברית, ואף היא אינה מקורית אלא היא קיצור מעובד מן הביוגרפיה מאת אייכל שנדפסה ב*המאסף*.¹¹ בחירת שני אישים אלה מייצגת את תפיסת השכלת ברלין בדבר חשיבותו של "המשכיל המוקדם" אברבנאל, שהטרים את ההשכלה המודרנית, ושפעולתו הספרותית-הפרשנית מקבילה לזו של בעלי 'הביאורי' ובראשם מנדלסון, אשר זכה אף הוא לביוגרפיה – כגיבורה המובהקת של ההשכלה העברית בגרמניה.

המדור השלישי הוא "סיפורי מוסר ואמרות מן התלמוד", ובו ארבעה קטעים המלמדים על גדולתם המוסרית של חכמי התלמוד. היחס לתלמוד הוא חיובי, ויש בו לדחות את הקביעה השרירותית של ביקורת ההשכלה הטוענת שהמשכילים "שנאו" את התלמוד.¹² וכמוכן, הצגת החומר המוסרי תאמה את נטיותיה של ההשכלה להדגיש את מוסריותה של היהדות. בין האמרות המוסריות נבחרו אלה, המציגות את היהדות באור חיובי, כגון: "ת"י [תנו רבנן] לעולם יהא אדם... ומדבר שלום עם אחיו ועם קרוביו ועם כל אדם ואפילו עם עכו"ם בשוק" (א', 33); "ת"י האוהב את אשתו כגופו והמכבדה יותר מגופו" (א', 34); "ת"י האוהב את שכניו והמקרב את קרובו" (א', 34). אמרות אלו מצדדות בפתיחות כלפי הזולת וכלפי הלא-יהודים, דעות שההשכלה

¹⁰ שלום הכהן, *קורא הדורות* (ורשה, תקצ"ח), עמ' 112, פרק ו', על הריגתה של מרים. יעקב אלרנהו טוען שבחירת ההיסטוריה החשמונאית נועדה "להראות למשכילים קיצוניים את השפעתה המערערת של תרבות זרה", במאמרו "הפובליציסטיקה העברית האוסטרית בתקופת ההשכלה", *כנס עברי-בלשני באירופה* (ירושלים, תשל"ז), עמ' 153–163, ובייחוד עמ' 160–161.

¹¹ [אייכל, יצחק], תולדות הרב דון יצחק אברבנאל (ביוגרפיה) (תולדות גדולי ישראל) / [יצחק אייכל]. *המאסף*, א': ל"ח-מ"ב. כסלו, תקמ"ד. נ-סי"א. טבת, תקמ"ד. ראה הפרק על הביוגרפיה (של מנדלסון ושל אברבנאל) בסיפרי *סוגות וסוגיות בסיפורת ההשכלה העברית*: הזיאנר המשכילי ואביוזריהו (ישראל, תשנ"ט).

¹² ראה פרק 3 על יחס המשכילים לתלמוד בספרי האנגלי, Moshe Pelli, *The Age of Haskalah* (Leiden, 1979), pp. 73–90.

הטיפה להן.

הקטע החמישי מתאר את סדר עבודת המקדש בכל יום בבית שני. חומר זה מעיד על יחס של כבוד לחכמי ישראל והערצה לעבודת המקדש הקדומה. ויש פה רמזיה ברורה לעבודת האל היהודית המסורתית, כנגד תופעות ההיכל החדש בהאמבורג ב-1818, ששלום הכהן היה בין מבקרי החמורים.¹³ היחס לרפורמה ישתנה ויהיה חיובי בכרכי *בכורי העתים* האחרים, בעריכתם של משה לנדא ויהודה ליב ייטלש.

עורך *בכורי העתים* והעורכים שבאו בעקבותיו מחזרו חומר רב מתוך *המאסף* המקורי, שנכלל בחלק השני של החטיבה הראשונה ושנקרא, בגרמנית, "מבחר המאמרים היפים ביותר מתוך *המאסף*". מה הביא את העורך ואת המו"ל להדפיס מחדש חומר מתוך *המאסף*? סיבה אחת, המוסברת בדברי המו"ל בהודעה שנספחה לכרך א' של *בכורי העתים*, אומרת, כי היתה דרישה בין המשכילים לחומר זה, שאזל ולא היה מצוי. יש להניח, כי אכן היתה קיימת זיקה ואהדה ל*המאסף*. עם זאת, היתה בוודאי גם סיבה נוספת להבאת חומר רב מתוך *המאסף*, והיא היעדרו של חומר ספרותי מתאים בתיק המערכת.

הפריט הראשון המובא מתוך *המאסף* הוא המנשר *נחל הבשור* במלואו, ובו תוכן כתב-העת *המאסף* המוצע, תוכנית העורכים ומטרתם להפצת ההשכלה, וכן מכתבו של אייכל אל ויזל ותשובתו.¹⁴ לנוכח היעדר תוכנית ברורה ומוצהרת של העורך בראש השנתון החדש, מסיק ישראל צינברג, כי שלום הכהן התעתד לא להמשיך את *המאסף* כי אם לחזור עליו, "לוודא את הנוער היהודי שברוביניציות האוסטריות אל מזכרת 'השכלת ברלין', אל הבטאון שנעשה יקר-המציאות".¹⁵ "יעל כן הדפיס מחדש את 'נחל הבשור', שהכיל את תכנית 'המאסף' בשעתו, וממילא גם את תכנית 'בכורי העתים' (עמ' 26). צינברג טוען, ששלום הכהן השתדל להיות נאמן לתוכנית של *נחל הבשור*, ומביא כעדות את הביוגרפיות, שירי התהילה למלכים, וסיפורי מוסר שנדפסו ב*בכורי העתים*.

ואולם, הנחה זו אינה מתאששת מן החומר שפרסם הכהן בכרך זה, או מדרכו הכללית של השנתון. אין כל סימוכין להניח, שלפנינו שנתון "ההולך בדרכו" של *המאסף*.

¹³ משה פלאי, "עמדתם של הסופרים העבריים המתונים בשאלות הדת בראשית ההשכלה", *חסד לאברהם* [:] *ספר היוזל לאברהם גולומב* (לוס אנג'לס, 1970), עמ' 717–730; קלוזנר, *היסטוריה של הספרות העברית החדשה*, א', עמ' 283; וראה פרק ה', על פולמוס ההיכל, בספרי Pelli, *The Age of Haskalah*.

¹⁴ ראה על נחל הבשור בהקדמה לשער להשכלה: מפתח מוער להמאסף, כתב-העת העברי הראשון (תקמ"ד-תקע"א), עמ' 40–32.

¹⁵ ישראל צינברג, *תולדות ספרות ישראל*, ו' (מרחביה, 1960), עמ' 25.

”רשימות מן המולדת”

החטיבה השנייה של כתב-העת נקראת בגרמנית באותיות עבריות ”רשימות מן המולדת”. נדפסו בה מאמרים ומידע הנושא אופי יהודי: מאמר על תרבותם של היהודים בממלכה האוסטרית, בתי-חרושת בבעלות יהודים, מוסדות חינוך יהודיים, וכן חומר מידע כללי: רשימות בני המשפחה הקיסרית, רשימת השליטים העליונים באירופה, סיכום סטאטיסטי, צווים קיסריים ומאורעות מיוחדים בשנים 1818–1819.

החומר בחלק זה משלב מידע שימושי וחינוכי בנושאים יהודיים כלליים וכן מידע שמשכיל נאור בממלכה האוסטרית אמור להכיר: שמות השליטים באירופה ובני משפחת המלוכה, צווים ואירועים מיוחדים. והוא נועד לפתוח חלון אינפורמטיבי ולהרחיב את אופקו של המשכיל המצוי.

”מקבץ מידע שימושי”

החטיבה השלישית העיקרית של השנתון נקראת ”מקבץ מידע שימושי” (התרגום שלי, מ. פ.). ובה נכללו טבלאות חישוב בולי מיסים, בולי הכנסה, מחירי שטרות, תשלומי עסקים הנערכים בבית, רשימת מטבעות כסף וזהב, פרס כספי למגדלי סוסים, פגרת בתי המשפט וימי חול שנועדו כימי חג וימי זיכרון, ומרחקים גיאוגרפיים בין הערים החשובות באירופה.

רשימה זו עשויה להסביר את משמעות המלה ”עסקים” בשער: ”ספר מועיל ומאלף לעסקים” ...

מה קוראים עכשיו בסיפורת עברית מקורית?

קובי אוז. עבריץ צעצוע. קשת.

שולמית גלבו. דרך עלמה. ידיעות אחרונות / ספרי חמד.

אמנון דנקר. האיש ללא עצמות. הספריה החדשה, הקיבוץ המאוחד.

יהודית הנדל. טירופו של רופא הנפש. הקיבוץ המאוחד, ספרי סימן קריאה.

סביון ליברכט. מקום טוב בלילה. כתר.

שולמית לפיד. חיבוק דב. הספריה החדשה, הקיבוץ המאוחד, ספרי סימן קריאה.

עירית לינור. בוות בראון. הספריה החדשה, הקיבוץ המאוחד, ספרי סימן קריאה.

מאיר שלו. פונטנלה. עם עובד, הספריה לעם.

שראינו לעיל, לשני כתבי-העת תפיסות שונות של עריכה ושל פרסום ספרותי. הכהן מדפיס מחדש מבחר מתוך החומר הנראה לו חשוב כמייצג את הסביבה התרבותית והספרותית של השכלת ברלין, שאת דברה הוא שואף להביא לפני הקוראים החדשים והמשכילים החדשים.

בחירת החומר האחר מעניינת במיוחד. החומר נבחר מתוך גיליונות מחצית השנה של המאסף בחודשים תשרי עד אדר תקמ”ד. מלבד נחל הבשור שכבר הוזכר, בחר העורך כמה שירים מקוריים, וביניהם שיר של ויזל לכבוד דוד פרידלנדר, ושיר הלל לפרידריך הגדול, שירים מתורגמים מאת האלר וקלייסט, סיפור אידילי מתורגם מאת גסנר, שיר של אבן גבירול ומכתם של אבן עזרא.¹⁶

חומר זה מעיד על כוונת העורך ודרכו הספרותית. הוא בוחר חומר מתורגם מתוך הספרות הגרמנית, המעיד על ייעודם הספרותי של המאספים ופעולתם בקרקת חומר ספרותי לעברית, וכן שירים לכבוד אישים חשובים בהשכלה, כפרידלנדר, ובממלכה, כמלך הפרוסים, וכן שירים קלאסיים מתוך שירת ספרד בעברית.

שני מאמרים חשובים נכללו במבחר זה. האחד הוא מאמר פרוגרמטי, כנראה של אייכל, על התועלת של דברי הימים הקדמונים, המהווה מבוא למדור ’תולדות גדולי ישראל’, ובו גם תיאוריה של הביוגראפיה. והשני הוא מאמרו של י. ל. (המדקדק והממשל יואל ברי”ל) ”משלי מוסר” ובו תיאוריה של המשל. כמו-כן נבחר מאמרו של ויזל על השורש ’רדס’ (שבוודאי עשוי ל...הרדים, אך הוא מייצג את עבודתו הלשונית של ויזל). בהמשך החלק של הספרות היפה, שבראשו נדפסה הכותרת ”שירים חדשים”,¹⁷ נכללו חמישה פריטים חדשים – תרומתם המקורית של סופרי בכורי העתים עצמם. ביניהם היו שלושה שירים מתורגמים מאת שילר (מעובדים על-ידי שלמה יהודה ראפפורט [שי”ר] ומאיר לטריס) וגיוון אדירסון, וחומר מקורי: מכתמים מאת שלום הכהן עצמו, ודרשת מוסר על הסתיו בגרמנית באותיות עבריות. מסיכום החומר עד כה נראה החומר הספרותי המקורי של סופרי בכורי העתים בכרך הראשון כדל ביותר.

¹⁶ חומר מתוך המאסף שנדפס בבכורי העתים, כרך א': ויזל, סוחר אתה מנכבדי ארץ [שיר לכבוד דוד פרידלנדר]. בכורי העתים, א': 85–88. כסליו, תקפ”א; ח...כ...כ... ליום הולדת אדוננו המלך פרידריך הגדול, 93–96; האלר, רעיוני שחר, 74–76; קלייסט, על קבר רעי, 89–91; גסנר, אין שמחה לנפש כשמחת עשות החסד, 76–80; בן גבירול, ככלות ייני, תרד עיני, פלגי מים, 100–101; ראייבע, אלו לפי אדי, 101.

¹⁷ בנספח ”ההודעה” של המו”ל אנטון שמיד, שצורף לכרך א' (ראה הערה 6 לעיל), הוא מכנה את המדור ”שירים ומכתבים חדשים” [מכתבים = מאמרים] ובכך מוסבר מיקומו של המאמר המקורי לאחר השירים.

בסוף הכרך יש שתי הודעות מאת המו"ל, אנטון שמיד: האחת, רשימת ספרים היוצאים לאור על ידו, והשנייה – הודעה על לוח השנה היהודי בשם 'עתים מזומנים', שכרך אי של בכורי העתים נמכר יחד איתו בשנתו הראשונה, ועל תוכנו של בכורי העתים.

השוואת החומר בכרך א' בחלקיו השונים

השוואת החומר בחלקיו השונים של כרך א' תלמדנו, שקיימת חלוקה שווה למדי של החומר לנושאי השונים: בחטיבה א', בחלק הראשון ('לימודים ועיונים'), רשומים 11 ערכים שונים המשתרעים לאורך 45 עמ' (עמ' 3-48); בחלקה השני של חטיבה א' ('מבחר מתוך המאסף') רשומים 16 ערכים שונים לאורך 54 עמ' (עמ' 49-103); בחלקה השלישי של חטיבה א' ('שירים חדשים') נדפס חומר מקורי ובו רשומים 5 ערכים שונים לאורך 32 עמ' (עמ' 104-136). בחטיבה ב' ('רשימות מן המולדת') רשומים 6 ערכים שונים לאורך 47 עמ' (עמ' 137-184). בחטיבה ג' ('מקבץ מידע שימושי') רשומים 10 ערכים שונים לאורך 23 עמ' (עמ' 185-208). לסיכום: מספר העמודים בכל חלק הוא בין 23 ל-54 ומספר הערכים הוא בין 5 ל-16. החלק של החומר המקורי הוא הדל ביותר בהיקפו. גם המידע השימושי, מעצם טבעו, נוטה לקיצור, ועל כן היקף מספר עמודיו הוא הקטן ביותר.

ה'הודעה' של המו"ל בדבר בכורי העתים

הודעתו הנזכרת של המו"ל שימשה כמעין מנשר פומבי לדרכו של השנתון. ואכן, אנטון שמיד סוקר בה את פעולתו המו"לית בהוצאת ספרי קודש עבריים בשלושים השנים הקודמות, ובהוצאת מילונים וספרי דקדוק עבריים. לאור הצלתו זו, הוזמן – לדבריו – על-ידי יהודים נאורים, המעוניינים לקדם את החינוך המוסרי של בני עמם להוציא לאור באופן פריודי את פרי הספרות העברית, ובמיוחד מבחר מן המאסף האהוב, חומר מן ההיסטוריה הקדומה והחדשה של האומה היהודית, וכן חומר ידע חילוני כללי המתאים לרוח

הזמנים והנאורות. הוא כותב, שאף כי הוא מודע לעובדה, שמספר אוהבי העברית החדשה קטן בהשוואה למספרם בעבר, וכי הוא חייב לשמור על האינטרסים (הכלכליים?) שלו ועל שמה הטוב של הוצאת הספרים שלו, הוא הקדיש מזמנו לפיתוח מפעל חדש זה.

בהמשך מונה שמיד את 8 מדורי השנתון: רשימות מן ההיסטוריה היהודית; 2. ביוגרפיות של יהודים מפורסמים; 3. סיפורי מוסר ואמרות מוסר מן התלמוד; 4. מבחר מתוך המאסף; 5. 'שירים ומכתבים חדשים' – שירים ומאמרים על נושאים שונים; 6. חדשות מן המולדת, ובעיקר: בנושאי תרבות, חינוך, בתי-ספר, כלכלה, ומוסדות סיוע ורווחה ליהודים בארצות האוסטריות, וכן גניאולוגיה של בני משפחת המלכות וסקירה מושלי אירופה; 7. סקר אירועים, צווים קיסריים, מאורעות חשובים וכדומה; 8. מידע שימושי וחינוכי מגוון לעסקים ולידע כללי, כגון: תעריפי בולי הכנסה, בולים פרטיים, טבלאות חישוב שונות, מידע על זואר, מרחקים בין ערים באירופה, מידות, ירידים שנתיים ועוד. חלוקה זו משקפת את מדורי השנתון, שקביעתם הסופית היתה שונה רק במעט.

מעניינת במיוחד הערת המו"ל בדבר האפשרות שאם תהיה היענות חיובית בקהל הקוראים, ושוחרי הספרות העברית יביעו את רצונם לראות כרכים נוספים בכל שנה, כי אז, אחרי מחצית השנה, בסביבות הפסח, יופיע כרך שני, וכן גם להבא. כמו-כן קרא המו"ל ליהודים נאורים לתמוך בשנתון על-ידי משלוח חומר על תרבות יהודית ועל החינוך במקומותיהם. הוא הבטיח, שמאמריהם ידפסו כהלכה, וכי ישולם להם שכר סופרים.

ככל הידוע לא הופיע כרך נוסף באמצע השנה, אך בכורי העתים התמידו במשך 12 שנה ברציפות שאפשר להעריכה – עדות למסירותם של סופרים אחדים, ולשאיפתם להמשיך את מפעל ההשכלה, שהותחל בגרמניה 40 שנה קודם לכן, ולהפיץ את ההשכלה העברית וספרותה.

אוניברסיטת מרכז פלורידה